

Сенченко А.П.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКИХ ПРАВ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ В XVI–XIX СТОЛІТТЯХ

Ідея про зв'язок військового обов'язку з правами громадян виникла ще в античні часи. Вона продовжила бути впливовою у середньовіччі, переважно у вигляді міських міліцій, але особливу увагу вона привернула вже в новий час зокрема завдяки діяльності та літературному спадку Ніколо Макіавеллі.

Проте на принципово новому рівні ця ідея була вперше реалізована під час французької революції коли була створена перша масова армія. Технологічні, організаційні та ідеологічні проблеми переширили її поширенню у першій половині дев'ятнадцятого століття. Лише у другій половині століття переваги масової армії стали очевидними і різні держави почали наслідувати приклад Пруссії яка продемонструвала тотальну перевагу масової армії над іншими типами збройних сил на болях битв з Данією, Австрією та Францією.

Тож ідея громадянина-солдата стала міцно укоріненою у суспільній думці західноєвропейських країн другої половини дев'ятнадцятого століття. По суті, ця ідея також допомагала окреслювати чіткі межі новостворених національних спільнот і, більше того, вказувала на тих хто мав право голосу у національних державах а хто ні. Тобто питання доступу до служби стало водночас і питанням доступу до влади. Ця ідея мала вплив у західноєвропейських країнах, і призвела до поступового надання права голосу та інших громадянських прав різноманітним прошаркам суспільства, в тому числі і на національним меншинам, що призвело до виникнення масової політики.

У Російській імперії лише реформи 1860-х та 1870-х років відкрили можливість для дискусії щодо різноманітних питань в тому числі і в сфері реформування збройних сил. Більше того, ідеї створення громадянського суспільства, мультиетнічної національної спільноти та громадянина-солдата не отримали офіційного схвалення та визнання аж до кінця існування імперії. Проте окремі групи населення, а особливо лідери єврейських громад, частина російсько-єврейської інтелігенції та навіть окремі бюрократи і військові професіонали розглядали можливість реалізації таких ідей.

Ключові слова: *військовий обов'язок, загальна військова повинність, громадянські права, громадянин-солдат, масові армії, євреї, рівні права.*

Постановка проблеми. Ідея взаємозалежності між обов'язковою військовою службою і громадянськими правами була однією з основ античних грецьких полісів та Римської республіки. Більше того, ідею активного громадянства у формі володіння зброєю громадянами та готовності воювати за інтереси політичної спільноти до якої ці громадяни належали сучасні дослідники здатні простежити принаймні з часів гоплітської революції близько сьомого століття до н.е. [8, с. 112–126]. Платон та Аристотель приділяли цьому питанню особливу увагу у їхніх творах [5, с. 1–2]. Однак такий підхід до організації збройних сил європейських держав знову опинилася в центрі уваги мислителів лише в п'ятнадцятому столітті, а спробували реалізувати цю ідею лише на початку шіст-

надцятого століття. Тому огляд еволюції ідеї військової повинності для громадян може допомогти краще зрозуміти швидке прийняття загальної військової повинності у більшості країн Європи протягом дев'ятнадцятого століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники даного питання ретельно вивчили появу ідеї примусової військової служби громадян в епоху Відродження та її прийняття у формі загальної військової повинності в кінці вісімнадцятого і протягом дев'ятнадцятого століття по всій Європі. Історик Джон Покок встановив що ідея активного громадянства була сформульована у Флоренції, ґрунтувалася на творах Аристотеля та ідентифікувалася з володінням зброєю громадянами [9, с. 555]. Мікаель Гернквіст ретельно

дослідив спробу Ніколо Макіавеллі створити міліцію у Флоренції на початку шістнадцятого століття на основі примусової військової служби [6]. Британський історик Річард Шер відслідкував перебіг дискусії щодо створення міліції у Шотландії протягом вісімнадцятого століття, що було яскравою демонстрацією збереження впливу ідеї про військову службу громадян. Зрештою, питанням поширення моделі загальної військової повинності в Європі займали й інші дослідники, але Гарольд Блантон та Дірк Вальтер детально проаналізували виникнення моделі комплектування збройних сил шляхом запровадження загальної військової повинності у Франції в кінці вісімнадцятого століття та поширення цієї моделі по усій Європі у дев'ятнадцятому столітті [12].

Постановка завдання. Стаття покликана проаналізувати розвиток ідеї військової служби громадянина-солдата в Європі з п'ятнадцятого по дев'ятнадцяте століття, та її роль у формуванні системи уявлень про права та обов'язки громадян у західноєвропейських країнах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще в першій половині п'ятнадцятого століття Леонардо Бруні запропонував план впровадження громадянської міліції у Флоренції [6, с. 148]. Проте спроба реалізації таких планів відбулася лише з ініціативи Ніколо Макіавеллі у 1506 році. Він взяв армію Римської республіки за зразок для наслідування. Макіавеллі заявляв що військова служба громадян, а особливо військова дисципліна, були здатні розвинути та підтримувати республіканські цінності серед громадян і слугувати міцною опорою республіканського державного ладу. Отже, громадянська міліція була покликана забезпечити державу як від зовнішньої агресії так і від встановлення диктатури чи громадянських конфліктів [6, с. 174]. Ці принципи Макіавеллі спробували реалізувати при створенні міліції у Флоренції. Даний експеримент виявився провальним, але такий досвід не змусив його відкинути ідею про необхідність створення громадянської міліції. Більше того, він навіть укріпив його старі переконання які Макіавеллі виклав у своїй праці «Мистецтво війни» вже після ліквідації створеної ним міліції [2, с. 2].

Ніколо Макіавеллі зазнав невдачі у створенні ефективної міліції в Флоренції на початку шістнадцятого століття, але в інших частинах Європи міста з розвиненим самоврядуванням на той час вже мали дієвий інститут міських міліцій, що підтримували порядок у містах, обороняли їх у випадку зовнішньої загрози та відігравали дуже

важливу роль у місцевій політиці. Зокрема, у кожному великому місті Нідерландів існували роти добровольчої міської варті, які служили основним інструментом підтримання порядку у містах та мали безпосередньо обороняти міста у випадку війни [7, с. 121]. Ці роти стрільців склалися переважно з доволі заможних ремісників та торговців оскільки члени таких рот мали купувати зброю та спорядження за власний кошт, а командні посади займали найзаможніші і найвпливовіші містяни. Тому кількість рот стрільців у кожному місті та чисельність бійців була обмеженою. Навіть Амстердам у 1522 році утримував лише близько 600 стрільців, а менші міста утримували лише по 100–150 бійців на кожні 5000 осіб міського населення [7, с. 121]. По організації та методу вербування ці роти стрільців були дуже схожі до цехів ремісників і навіть офіційно називалися гільдіями стрільців [7, с. 121]. У мирний час такі роти функціонували подібно до цехів з регулярними зборами членів, зборами пожертв, організацією свят для членів цеху та регулярними змаганнями у стрільбі [7, с. 121]. Заможність та високий статус у суспільстві членів добровільних рот стрільців демонстрував той факт, що з 1520-х років серед стрільців виникла традиція замовляти великі групові портрети і вивішувати їх в будівлі яка належала конкретній роті [7, с. 122]. Міські міліції відіграли ключову роль у поширенні повстання проти іспанського короля Філіпа II та його ставленика у Нідерландах Герцога Альби у 1572 році [7, с. 169–179]. Проте подальша ескалація бойових дій продемонструвала що міські міліції просто не могли протистояти професійним солдатам, а тим більше найпотужнішій військовій машині в Європі шістнадцятого століття – іспанським терціям [7, с. 175–184]. Добровільні стрільці проіснували в якості міської міліції без принципових змін аж до кінця вісімнадцятого століття, проте лише в якості загонів для підтримання порядку у містах. Зрештою ці роти були до початку повстання і залишалися після нього невід'ємною частиною міського самоуправління, та не змогли стати основою для нової армії нової держави яку сформували повсталі провінції Нідерландів.

Приклад створення нових чисельних професійних збройних сил з найманих солдат у Нідерландах був особливо цікавим оскільки на початковому етапі повстання в низинних землях міські міліції відіграли дуже важливу роль, але у процесі повстання провінції були змушені узятися за створення ефективної сухопутної армії яка

комплектувалася виключно за рахунок найму добровольців [3, с. 106]. При цьому Моріцу Оранському та іншим творцям нової армії удалося утвердити республіканський державний лад і контроль цивільних лідерів над збройними силами, що було унікальним явищем у тогочасній Європі. Найбільший вплив у новій державі отримала міська буржуазія, а також особливо заможні олігархи. Лише останні мали певні військові традиції але вони не могли бути стабільною базою для рекрутування навіть офіцерів для чисельних збройних сил. Водночас, успіх повстання, виживання новоствореної держави та її успішний розвиток прямо залежали від здатності збройних сил захистити Низинні землі від посягань могутніх сусідів.

Регулярна армія створена у Об'єднаних Провінціях втілила цілу низку унікальних для того часу нововведень. Професійний офіцерський корпус, постійний кадровий склад, регулярні виплати зарплатні та поповнення виключно за рахунок найму у поєднанні з інноваціями в логістиці, підготовці військ, фортифікації, тактиці та стратегії підняли ефективність збройних сил на принципово новий рівень. Саме тому цю військову систему можна вважати першою справді модерною військовою силою у Західній Європі. Проте армія Об'єднаних провінцій не мала характерних знак національних збройних сил. Солдати були по суті найманцями, офіцери повинні були бути професіоналами, але соціальне походження продовжувало відігравати важливу роль у їх кар'єрі, а оплата функціонування усієї військової машини не була повністю централізованою. Кожна провінція була зобов'язана утримувати частину контингенту спільних збройних сил. В таких умовах, питання прав та обов'язків громадян не перетиналося з питаннями комплектування регулярної армії, а мало вплив лише на формування міських міліцій. Більшість жителів об'єднаних провінцій мали громадянство окремих міст, або провінцій. Саме на локальному рівні громадяни мали можливість брати участь у політичному житті і тому місцева лояльність та ідентичність відігравали провідну роль. Зрештою більшість людей у Європі століттями жили в умовах коли вони були в першу чергу не членами великої національної спільноти і громадянами великих централізованих держав, а лише членами громад окремих міст чи областей кожна з яких мала унікальні умови і відповідно унікальні набори прав і обов'язків [14, с. 253]. Саме така політична система проіснувала в Об'єднаних провінціях аж до кінця існування республіки і була повністю ліквідована лише під тис-

ком зовнішніх сил після революції у Франції та внутрішніх сил у вигляді нідерландських революціонерів на початку дев'ятнадцятого століття [7].

У Європі лише ще одна західноєвропейська держава зуміла повторити успіх Нідерландів і створити збройні сили що були реально підконтрольні цивільній владі, а не володарю. У Британії після реставрації монархії у другій половині сімнадцятого століття була створена система управління заснована на системі стримувань і противаг що враховувала інтереси домінуючих груп і таким чином створила можливість для реалізації системи державного управління яка дозволила парламенту обмежувати владу королів в тому числі у використанні регулярної армії та флоту завдяки монополії парламенту на фінансування збройних сил [3, с. 124]. Водночас у Британії була формально збережена міліція що існувала поряд з регулярною армією. Її придатність для воєнних дій була вкрай обмеженою але сам факт наявності альтернативи регулярній армії розглядався частиною сил в Парламенті як своєрідна противага потенційним загрозам з боку регулярної армії та короля.

Регулярні армії перетворилися на домінуючу модель збройних сил в Європі у сімнадцятому столітті. Проте модель громадянської міліції не була повністю відкинута. Гуманістична традиція була вкрай популярною, як і твори мислителів доби Відродження. Більше того, в окремих країнах та заокеанських колоніях європейських держав були прийняті або активно обговорювалися спеціальні закони які регламентували функціонування таких інституцій. Міліція була регламентована в Англії парламентом у 1757 році [11, с. 243]. Водночас на Шотландію ця система не була поширена. Така ситуація спровокувала активне обговорення питання створення міліції серед шотландських просвітників. Це обговорення відбувалося у модерному контексті і з залученням найновіших на той час підходів. Дискусія переважно велась у шотландських університетах серед викладачів та студентів, але декілька законопроектів були розглянуті і відкинуті парламентом у другій половині вісімнадцятого століття саме щодо створення шотландської міліції. Адам Фергюсон активно виступав за створення міліції і навіть створив таємний клуб для обговорення цього питання. Адам Сміт був членом цього клубу і спочатку симпатизував таким ідеям [11]. Але у своєму найвідомішому творі «Багатство народів» він чітко заявив про те що професійна армія завжди матиме перевагу над міліцією через те що принцип розподілу праці діє

і у військовій сфері. Професійні солдати завжди мають перевагу оскільки вони спеціалізуються лише на війні і мають більше часу і можливостей для опанування все складнішої техніки та методів для ведення війни, а підрозділи професійних солдат мають перевагу завдяки кращій дисципліні, вогневій міці і керованості на полі бою [11, с. 245–246]. Фергюсон визнавав силу поділу праці і корисність регулярної армії для ведення війн у віддалених регіонах, але він також наголошував на небезпеці для держави та суспільного ладу у випадку зосередження військової сил в руках окремої групи людей. Він цілком в дусі Макіавеллі виступав за наслідування давньоримських зразків принаймні у ставленні до військового обов'язку і за створення міліції для оборони метрополії. Фергюсон ідеалістично пропонував запровадити військову повинність у вигляді міліції на добровільній основі лише для заможних членів суспільства які в обмін на службу мали б виключне право участі у політичному житті [11, с. 263]. Для політичних діячів він вважав досвід військової служби обов'язковим.

Ідея створення міліції мала певну підтримку у Шотландії та загалом у Великій Британії. Проте саме регулярна наймана армія та флот що оплачувалися за рахунок системи державного боргу забезпечували військову могутність Британської імперії і дозволяли вести війни з Францією та іншими державами за домінування у Європі, Північній Америці, Індії та інших частинах світу [9, с. 570–571]. Такий стан справ повністю суперечив переконанням прихильників ідеї про озброєних та активних громадян, але був загально визнаним результатом зміни історичних умов [9, с. 569]. Ідея військової повинності як єдиного джерела для комплектування збройних сил у вигляді міліції була реалізована лише у британських колоніях у Північній Америці в кінці вісімнадцятого століття після початку Війни за незалежність США. У 1776 році в британській колонії Массачусетс був прийнятий акт, який проголошував: «Що ніяка позиція чи статус у житті, місце роботи або посада ... не повинні звільняти або виключати будь яку особу від військової служби для захисту його країни особисто або придатним до служби чоловіком замість нього ... або від виплати штрафу» [1, с. 261]. Отже, Массачусетс та інші повсталі Британські колонії протягом війни за незалежність запровадили загальну військову повинність, але з широкими можливостями із заміщення та відкупку від військової служби. Попри всі ці обмеження, та за допомоги інших держав, тринадцять колоній,

збройні сили яких склалися переважно з окремих міліцій, зуміли вистояти у зтяжкому протистоянні з регулярною армією Британської імперії та найнятими нею військовими контингентами інших держав. Проте успіхи колоніальних міліцій не справили великого враження у Європі і не мали особливого впливу на збройні сили провідних держав. Лише Французька революція та Наполеонівські війни призвели до поширення принципу загальної військової повинності, але аж ніяк не іррегулярних міліцій за північноамериканським зразком. Проте у більшості країн що запровадили загальну військову повинність у першій половині дев'ятнадцятого століття ця повинність де факто не була обов'язковою для заможних верств населення через різноманітні послаблення а також можливість виставити замісника або заплатити штраф. Єдиним винятком була Пруссія де принцип загальнообов'язкової військової повинності був запроваджений у 1813 році з повною забороною на виставлення замісників, відкупку та інших привілеїв для мінімізації можливостей легального уникнення служби чоловіками з усіх соціальних груп [1, с. 262].

Французька революція та подальші війни проти монархічних режимів Європи, а потім і Наполеонівські війни сформували у Франції систему загальної військової повинності громадян, яка стала зразком для наслідування в інших країнах. Основною особливістю військової повинності що виникла після революції була її загальність. Тобто в теорії представники усіх суспільних груп підлягали призову. В реальності багатство та становище у суспільстві або просто зв'язки у середовищі державного апарату, навіть на найнижчому рівні, давали можливості для ухилення від служби. Попри це, за період існування Консульства та імперії Наполеона було набрано у війська близько півтора мільйона призовників із загального числа майже двох з половиною мільйонів військовозобов'язаних які підлягали військовій повинності, що становило більш ніж сім відсотків від усього населення Франції в той період [12, с. 19]. Це був безпрецедентний рівень мобілізації людських ресурсів для європейських держав у кінці вісімнадцятого та на початку дев'ятнадцятого століття.

Примусова військова служба у Франції існувала в різних формах з часів середньовіччя і була регламентована в формі набору підданих Людовіка XIV у ряди міліції для виконання переважно допоміжних завдань ще в 1688 році [12, с. 6]. Таким чином прецедент примусової військової

служби у Франції був створений ще до революції [12, с. 7]. На момент запровадження, примусова служба в рядах міліції не була пов'язана з концепцією армії громадян. Це була спроба створити більш дешевий аналог найманих професійних військ для виконання другорядних завдань. Масштабні військові кампанії ініційовані Людовіком XIV вичерпували фінансові та людські ресурси Франції і в таких умовах міліція була створена як дешевий заміник професійних військ у зв'язку з відчайдушною потребою у дешевих людських ресурсах для нових війн [3, с. 134]. Проте концепція армії з громадян була відома в Європі на той час принаймні завдяки Макіавеллі та впливу античних авторів оскільки Монтеск'є та Руссо також висловлювалися щодо цієї ідеї [12, с. 7]. Конкретний план реформ для перетворення французької армії у масову армію запропонував Жак Комте-де-Гюльберт після принизливих поразок Франції у Семирічній війні 1756–1763 років [12, с. 7]. Він уважав що масова армія зможе не лише відновити репутацію французької армії, але й що його концепція національних збройних сил, які мали складатися виключно з громадян-солдат і бути заснованими на засадах патріотизму, новій тактиці та більшій чисельності, дозволить просто розчавити армії старого зразка інших європейських держав [12, с. 7]. Проте такі ідеї про загальну військову повинність та масову армію були реалізовані лише після Французької революції як надзвичайний захід для порятунку революційного ладу. Нові лідери наважилися запровадити загальну військову повинність як екстраординарний тимчасовий захід у ситуації коли революційний режим опинився під загрозою знищення монархічною коаліцією в 1792–1793 роках, а остаточно система призову була формалізована лише так званім Йорданським законом від 5 вересня 1798 року [12, с. 8–10]. При цьому поширення ідеї про рівність громадян та спроба її практичної реалізації під час революції були основними передумовами для запровадження загальної військової повинності, але не її наслідком [3, с. 146–147].

Революційні лідери у Франції, з Наполеоном включно, знаходилися під впливом римських ідеалів республіканського устрою у військовій сфері [12, с. 192]. Наприклад, п'ятирічний термін для призовників був встановлено навмисно саме для наведення паралелей між революційною Францією та Римською республікою [12, с. 191]. Отже, вони спробували втілити ідеал громадянина-солдата чия лояльність до республіки втілювалася у військовій службі [12, с. 192].

В підсумку вплив Французької революції та пов'язаних із нею війн, що потрясли Європу в кінці вісімнадцятого та на початку дев'ятнадцятого століття, добре підсумував британський історик Самюель Файнер: «Ідея яка була винайдена у Франції це жертвність, а саме рівність у жертвності, оскільки батьківщина була спільним надбанням – цій ідеї судилося перемогти. В підсумку вона призвела до появи очевидного нероз'ємного цілого. Рівність у жертвності означала рівність у винагороді. За шведським прислів'ям, «один солдат, одна рушниця, один голос»» [3, с. 155].

Виникнення масової армії в Франції в 1792–1793 роках стало можливим завдяки докорінним змінам внаслідок революції і виникненням масової політики. Інші країни змушені були реагувати на таку інновацію у військовій справі. Зокрема, Пруссія опинилася у критичній ситуації в 1807 році через неефективність старих збройних сил, і тому наважилася реформувати систему комплектування своєї армії у найбільш радикальний спосіб. Проте організаційні, та матеріальні можливості європейських держав на початку дев'ятнадцятого століття були обмеженими і тому після закінчення Наполеонівських війн більшість країн відмовилися від дорогих і обтяжливих для економіки, системи державного управління та населення масових армій на користь менших і професійних збройних сил. Навіть Франція та Пруссія пішли цим шляхом. Водночас Пруссія зберегла основні принципи загальної військової повинності в дії навіть після завершення Наполеонівських війн. Особливою рисою пруської системи була загальнообов'язковість військової служби без можливості заміщення або відкупку. Лише незначна частина населення була звільнена від цього обов'язку і ці пільги теоретично не мали залежати від положення у суспільстві.

Ба більше, війна проти наполеонівської Франції перетворилася на частину пруського національного міфу. Загальнообов'язкова військова служба стала елементом визначення ідентичності та формальною ознакою приналежності до національної спільноти. Запровадження загальної військової повинності запустило процес дрейфу політичних систем окремих європейських країн у бік конституції та надання прав громадянам. Саме це відбулося у Пруссії. Повинність також була тісно пов'язана з республіканськими ідеями у Франції. В деяких інших європейських країнах військова повинність та надання прав громадянам також були тісно пов'язані. На думку Міхаеля Гейера у дев'ятнадцятому столітті в Європі дер-

жава і суспільство тісно перепліталися завдяки системі легітимного державного насилля втіленого у обов'язковій військовій повинності, яка в свою чергу винагороджувалася громадянськими правами і тому бути німцем або французом означало мати військову підготовку і бути готовим до призову у національні збройні сили [4, с. 4].

У другій половині дев'ятнадцятого століття модель загальної військової повинності була запозичена Російською імперією, Османською імперією, Японією та деякими іншими країнами по всій земній кулі, але без надання додаткових прав оскільки для цього не існувало передумов у вигляді присутності у цих суспільствах визнаної ідеї про зв'язок між повинністю і громадянськими правами. Чарльз Тіллі вказує на небезпеку прийняття Західноєвропейського зразка як універсальної моделі розвитку громадянства для усіх країн [13, с. 16]. Японія та інші країни розвивалися в інших умовах і прийшли до концепції громадянства відмінним шляхом. Проте деякі інші дослідники заявляють що запровадження повинності навіть без надання прав означало появу масової політики [10].

У Російській імперії особливо зацікавленими в зрівнянні умов призову у військо виявилися лідери єврейських громад оскільки вони сподівалися що зрівняння євреїв на військовій службі допоможе подолати легальну відокремленість євреїв. Загальна військова повинність на той момент існувала у Західній Європі поряд з ново-

створеними національними спільнотами та національними державами де декларувалася рівність громадян. Проте громадянами могли бути не всі жителі цих держав. Належність до національної спільноти була ключовою умовою. Для визначення цієї належності існували набори критеріїв у кожній національній державі. Служба у національних збройних силах була одних із важливих критеріїв у більшості таких держав. Єврейські лідери вважали що Російська імперія рухається у напрямку створення національної держави і для включення євреїв у число громадян цієї держави потрібно було продемонструвати готовність розділити тягар військової повинності [13, с. 10–12].

Висновки. Отже, ідея про зв'язок військового обов'язку з правами громадян виникла ще в античні часи [5, с. 1–2]. Вона продовжила існувати у середньовіччя переважно у вигляді міських міліцій. Проте особливу увагу вона привернула вже в Новий час зокрема завдяки діяльності та літературному спадку Ніколо Макіавеллі [6]. На принципово новому рівні ця ідея була вперше реалізована під час французької революції коли була створена перша масова армія. Але технологічні, організаційні та ідеологічні проблеми перешкодили її поширенню [2]. Лише у другій половині дев'ятнадцятого століття перевага масової армії стала очевидною і різні держави кинулися наслідувати приклад Пруссії яка вперше продемонструвала тотальну перевагу масової армії над іншими типами збройних сил на болях битв з Австрією та Францією.

Список літератури:

1. Bohigas N.S. Some Opinions on Exemption from Military Service in Nineteenth-Century Europe. *Comparative Studies in Society and History*. 1968. Vol. 10. № 03. P. 261–289.
2. Feld M.D. Military Professionalism and the Mass Army. *Armed Forces & Society*. 1975. Vol. 1. № 2. P. 191–214.
3. Finer S.E. State and Nation Building in Europe: The Role of the Military. *The Formation of national States in Western Europe*. / ed. Tilly C., Ardant G. Princeton. New Jersey : Princeton University Press, 1975. P. 84–163.
4. Geyer M. War and the Context of General History in an Age of Total War: Comment on Peter Paret, “Justifying the Obligation of Military Service”, and Michael Howard, “World War One: The Crisis in European History”. *The Journal of Military History*. 1993. Vol. 57. № 5. P. 145–163.
5. Hacker B.C. Military Institutions and Social Order: Transformations of Western Thought since the Enlightenment. *War & Society*. 1993. Vol. 11. № 2. P. 1–23.
6. Hörnqvist M. Perché non si usa allegare i Romani: Machiavelli and the Florentine Militia of 1506. *Renaissance Quarterly*. 2002. Vol. 55. №1. P. 148–191.
7. Israel J.I. *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, And Fall, 1477–1806*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 1280 p.
8. Kagan D. *Men of Bronze: Hoplite Warfare in Ancient Greece*. Princeton : Princeton University Press, 2016. 312 p.
9. Pocock J.G. A., Whatmore R. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and The Atlantic Republican Tradition*. Princeton. New Jersey : Princeton University Press, 2016. 664 p.
10. Sanborn J.A. *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, And Mass Politics, 1905–1925*. DeKalb : Northern Illinois University Press, 2011. 288 p.
11. Sher R.B. Adam Ferguson, Adam Smith, and the Problem of National Defense. *The Journal of Modern History*. 1989. Vol. 61. № 2. P. 240–268.

12. Stoker D.J., Blanton H.D., Schneid F.C. *Conscription in the Napoleonic era: a revolution in military affairs?* London : Routledge, 2009. 240 p.
13. Tilly C. Citizenship, Identity and Social History. *International Review of Social History*. 1995. Vol. 40. № S3. P. 1–17.
14. Tilly C. Why Worry about Citizenship? *Extending citizenship, reconfiguring states.* / ed. M.P. Hanagan, C. Tilly. Lanham. MD : Rowman & Littlefield, 1999. P. 247–271.

Senchenko A.P. THE EVOLUTION OF THE IDEA OF INTERDEPENDENCE CIVIL RIGHTS AND THE MILITARY SERVICE IN WESTERN EUROPE IN XVI–XIX CENTURIES

The idea of a connection of military duty with the rights of citizens can be traced from ancient times. It persisted in the Middle Ages, mainly in the form of urban militias. However, this idea attracted particular attention in the early modern period, in particular, thanks to the activity of Nicolo Machiavelli and his influential literary legacy. Eventually, this idea was first implemented at a fundamentally new level during the French Revolution when the first mass army was created. Technological, organizational, and ideological problems hampered its dissemination in the first half of the nineteenth century. Only in the second half of the century, the advantages of the mass army became apparent, and various states began to emulate the example of Prussia, which demonstrated the total superiority of the mass army over other types of armed forces in wars with Denmark, Austria, and France. Thus, the idea of a citizen-soldier has become firmly rooted in the public opinion of the Western European countries of the second half of the nineteenth century. In essence, this idea also helped outline the precise boundaries of the newly formed national communities and, moreover, pointed to those who had the right to vote in the national states and who did not. That is, the question of access to the service became the issue of access to power simultaneously. This idea has had an impact in Western European countries and has led to the gradual granting of the right to vote and other civil rights to various sections of society, including the national minorities, which led to the emergence of mass politics.

In the Russian Empire, only the reforms of the 1860s and 1870s opened up an opportunity for discussions on various issues, including the area of reforming the armed forces. Moreover, the ideas about the creation of civil society, a multi-ethnic national community, and a citizen-soldier have not received official approval and recognition until the collapse of the empire. However, certain groups of the population considered the possibility of implementation of such ideas. These ideas were particularly influential among the leaders of Jewish communities, a part of the Russian-Jewish intelligentsia, and even some bureaucrats and military professionals.

Key words: *military duty, general military service, civil rights, citizen-soldier, mass army, Jews, equal rights.*